

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRAK SZEREPE AZ ORSZÁGOS SZAKIRODALMI ELLÁTÁSBAN

DÖMÖTÖR LAJOSNÉ

Az egyetemi könyvtáraknak az országos szakirodalmi ellátásban betöltött szerepét vizsgálva elvben minden olyan tevékenységet, szolgáltatást figyelembe kell vennünk, amelyet a könyvtár a fenntartó intézményben folyó oktatás, kutatás információigényeinek kielégítésén kívül, külső felhasználók érdekében végez.

Amikor az egyetemi könyvtár

- az állománygyarapítás során akár a beszerzendő művek példányszámáról, akár az egyetemi könyvtár szigorúan vett gyűjtőkörén kívül eső művek beszerzéséről határoz külső olvasók várható igényeinek figyelembevételével,
- tájékoztatást végez hagyományos vagy akár a legkorszerűbb, számítógépes módon az egyetemen túlra kiterjedő szakterület, illetve régió intézményei, szakemberei részére,
- dokumentumokat szolgáltat olvasótermeiben helybenolvasás vagy kölcsönzés keretében külső olvasóknak,
- a könyvtárközi kölcsönzésben eredeti vagy reprográfia formájában hozzáférhetővé teszi állományát az ország bármely részén található igénybe vevőknek,
- idegen nyelvű szakirodalom fordítását végzi más intézmények megrendelésére,
- tanfolyamok, bemutatók, egyéni tapasztalatcserék folyamán az egyetem falain kívül is terjeszti az információkeresés és a dokumentumszolgáltatás korszerű módszereit, közvetlenül részt vesz az országos szakirodalmi ellátásban, hiszen a felsorolt tevékenységek kifejezett célja a szakirodalom eljuttatása a kutatás, fejlesztés, termelés mindazon területeire, ahol a szakirodalmat, tudományos-műszaki ismereteket igénylik, hasznosítják.

A jelen írás az egyetemi könyvtárak részvételét az országos szakirodalmi ellátásban számadatokkal mutatja be.

Az adatok egy része két egyetemi könyvtártól kapott résztanulmányból^{1, 2, 3}, illetve a könyvtárak évi jelentéseiből származik. Nagyobb részük az 1983-ban megjelent *Statisztikai Tájékoztató. Szakkönyvtárak*⁴ című kiadványból való, amely az 1981 és 1982. évre vonatkozó számokat közli. (Sajnos nem volt mód az 1983. és 1984. éveket bemutató kiadvány felhasználására, de úgy gondoljuk, hogy az arányok azóta nem sokat változtak.) A statisztikai összeállítás, mely a könyvtárak által szolgáltatott adatok sokaságát egységes szempontok szerint közli, lehetőséget kínál arra, hogy összehasonlításokat

tegyünk az ország 860 szakkönyvtára és az egyetemi könyvtárak adatai között. Természetesen mindig tudatában kell lennünk annak a ténynek, hogy az országos statisztika azonos rovatába kerülő számok sem mindig takarnak azonos tevékenységet.

A statisztikai adatok (*ld. 1. táblázat*) azt mutatják, hogy az országban 860 a szakkönyvtárak száma, ebből 27 az egyetemi könyvtár, az összesnek 3,1%-a. Ennek a 3,1%-nak a birtokában van az országos szakkönyvvállomány 23,3%-a és a szakkönyvtárak teljes folyóiratelőfizetésének 17,4%-a. A szakkönyvtárak állománygyarapításra fordított összegének 18,2%-a jut az egyetemi könyvtárakra. A szakkönyvtárakban dolgozók 16%-a az egyetemi könyvtárak alkalmazottja. Az állomány nagysága, az előfizetett folyóiratok száma, a gyarapításra fordított összeg és a könyvtári dolgozók száma a könyvtárak lehetőségeire jellemző adatok. Ezek a mutatók általában 20%-on aluli értéket mutatnak, az állománynagyságot kivéve, ami a nagy múltú egyetemek régebbi gyűjteményeivel magyarázható.

Lássuk ezek alapján, hogyan élnek lehetőségeikkel az egyetemi könyvtárak, milyen arányban vesznek részt az országos szakirodalmi ellátásban? Ezt legvilágosabban a *könyvtárközi kölcsönzés* keretében adott dokumentumok száma mutatja, hiszen ez az a szolgáltatás, amely teljes egészében külső igényeket elégít ki.

A 860 szakkönyvtár által küldött dokumentumok 27,3%-át az egyetemi könyvtárak szolgáltatták. Ha ezen belül a rendelkezésre bocsátás korszerűbb formájában, a xerox másolatban teljesített kölcsönzések számát vizsgáljuk, akkor még magasabb, 31,8%-ot kapunk, vagyis a szakkönyvtárak 3,1%-át kitevő 27 egyetemi könyvtár teljesíti valamennyi szakkönyvtár xerox másolatban nyújtott könyvtárközi kölcsönzésének kb. egyharmad részét.

Ezek az adatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy az *egyetemi könyvtárak a százaléokban kifejezett lehetőségeiknél magasabb arányban vesznek részt az országos szakirodalmi ellátásban.*

A könyvtárközi kölcsönzésben küldött dokumentumok adatain kívül a könyvtárak egyéb szolgáltatásainak mutatói is azt bizonyítják, hogy jelentős az egyetemi könyvtárak külső igénybevételre végzett tevékenysége. Valamennyi könyvtárra vonatkozó egységes adatok nem állnak rendelkezésre, de az egyetemi könyvtárak évi jelentései tartalmaznak néhány jellemző számot.

Az egyetemi könyvtárak *állománygyarapítási* tevékenységét befolyásolja az, hogy általában nemcsak a szűken értelmezett egyetemi oktatás és kutatás bázisául szolgálnak, feladataik általában túlnőnek a szűken értelmezett egyetemi oktatás és kutatás szolgálatán.

Nagy jelentőségű, kétségtelenül országos feladatot lát el a *Kossuth Lajos Tudományegyetem Központi Könyvtára* (KLTEKK), amikor „a 17/1976. tv. értelmében, mint nemzeti könyvtár gyűjti a magyarországi sajtótermékek kötelezpéldányait és építi nemzeti gyűjteményét. Az 1952 óta megjelenő magyarországi kiadványok kötelezpéldányként érkeznek a debreceni Egyetemi Könyvtárba”. A Könyvtár „a gyűjteményt kiegészíti az 1952 előtt megjelent hazai kiadványok megszerzésével. . . Összeegyezteti kötelezpéldány-szelekciós és megőrző tevékenységét az Országos Széchényi Könyvtárral. . . korlátozottan válogatva gyűjti a külföldi hungarikákat. A Magyarország területén 1880 előtt készült

1. táblázat

A szakkönyvtáraknak és az egyetemi könyvtáraknak a tanulmány szempontjából kiemelt mutatói, valamint a könyvtárközi kölcsönzésben adott dokumentumok száma és százalékos aránya

	A vízszintes rovatban meghatározott típusú könyvtárak száma	Állomány-nagyság (könyvtári egység)	Elfizetett időszaki kiadványok száma	Állomány-gyárapításra fordított összeg (mill. Ft)	Könyvtári dolgozók létszáma (fő)	Könyvtárközi kölcsönzés keretében adott dokumentumok száma (állományegység x alkalom)	A könyvtárközi kölcsönzés keretében xerox másolatban adott dokumentumok száma (címléirési egység x alkalom)
Szak-könyvtárak	860	42 548 215	174 458	472,9	5 650	136 411	61 868
százalék	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Egyetemi könyvtárak*	27	9 894 299	30 347	85,8	902	37 109	19 651
százalék	3,1	23,3	17,4	18,2	16,0	27,3	31,8

*A fenti statisztika az egyetemi könyvtárak adatai között öt főiskolai könyvtár adatait is tartalmazza.

nyomdatermékeket a Könyvtár a teljesség igényével gyarapítja, az 1850 előtti nemzeti anyagot archíválisan őrzi”.³

Az egyetemi könyvtárak szerepe jelentős, vagy kizárólagos lehet a régió, sőt egy-egy tudományág országos szakirodalmi ellátásában is. Pl. a *Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára* (MKKEKK), „a közgazdasági központ feladatait látja el. A könyvtár szolgáltatásait a közgazdák mind kutatási, továbbképzési, mind szakmai feladataik ellátásához igénybe veszik”, így a „gyűjtemény tartalmi összetételét, mennyiségi-minőségi színvonalát befolyásolja a külső olvasók nagy tábora is”.¹

Az egyetemi könyvtárak *tájékoztató szolgáltatásainak* fő feladata az, hogy áttekintést biztosítsanak a gyűjtőkörbe tartozó tudományok teljes világirodalmáról, tekintet nélkül arra, hogy ezek dokumentumai hol, milyen nyelven jelentek meg. Az igényes kutató a kutatási téma teljes irodalma alapján határozza meg azokat a dokumentumokat, amelyek feltehetően újabb ismereteket tartalmaznak, s melyek öt teljes terjedelmükben is érdeklik. Ezért az egyetemi könyvtárnak biztosítania kell az adott tudomány, szakterület világirodalmának kurrens és retrospektív áttekintését biztosító referáló folyóiratokat, indexműveket, az információkeresés hagyományos, nyomtatott eszközeit. Közvetítenie kell továbbá a szakterület irodalmát folyamatosan figyelemmel kíséző SDI szolgáltatásokat, végül hozzáférhetővé kell tennie a legkorszerűbb tájékozódást biztosító online szolgáltatásokat is. A szükséges visszakereső eszközök beszerzése, de különösen a jelentős beruházásokat igénylő számítógépes szolgáltatások létrehozása, működtetése csak akkor gazdaságos, ha az nem korlátozódik az egyetemi igények kielégítésére, hanem minél szélesebb körű, regionális, sőt országos célokat is szolgál.

A tájékoztató szolgáltatások legkorszerűbb formája az online információkeresés. A nemzetközi adatszolgáltató központok több száz adatbázisából, sok millió adatából a számítógéppel folytatott párbeszéd keretében bármely téma régebbi és új szakirodalmának jegyzékét el lehet készíteni, sőt faktográfiai adatokat is lehet így keresni. Az online szolgáltatás gyors, hatékony és viszonylag olcsó.

Az egyetemi könyvtárak közül a Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtárában 1982 óta üzemszerűen működik az online szakirodalomkereső szolgáltatás. 1983-ban 46 keresésből 17 (37%) külső megrendelésre történt. Más egyetemi könyvtárakban (NMEKK, KLTEKK) szintén küszöbön áll a saját terminálról végezhető online szolgáltatás, és távlati megszervezésével több helyen is foglalkoznak.

A szakirodalom folyamatos figyelésének elterjedt formája a mágnesszalagos adatárakon alapuló SDI szolgáltatás. Ilyet több egyetemi könyvtár is szervezett. Ha a könyvtár maga vásárolja külföldről az adattárat, akkor a szolgáltatás gazdaságossága érdekében feltétlenül terjeszti külső felhasználók minél szélesebb körében is.

A miskolci *Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtára* (NMEKK) 1983-ban 73 témát figyelt a METADEX adattár mágnesszalagjain, ebből 35 (47,9%) egyetemen kívüli megrendelés volt.

A *Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtára* (VVEKK) SDI szolgáltatása a CASEARCH adattáron alapul. 1983-ban 131 témafigyelést nyújtott, ebből százat (76,9%) egyetemen kívüli felhasználók megrendelésére.

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára összesen 661 igénylőnek nyújtott SDI szolgáltatást, ebből 358 (54,1%) volt a külső igénylő.

A külföldi adatbázisok – beleértve a referáló lapokat, bibliográfiákat – nem minden tudományágban nyújtanak kielégítő tájékoztatást. Ilyen területeken a szakirodalmi információk előállítása (gyűjtés, szelektálás, tartalmi feltárás) és szétsugárzása – akár hagyományos, akár korszerű eszközökkel – az adott szakterület vezető, hazai könyvtárának kötelessége. Ilyen dokumentációs – információs feladatokat lát el a közgazdasági szakirodalom terén a MKKE Központi Könyvtára.

A legkorszerűbb információszolgáltatások mellett természetesen a hagyományos tájékoztató tevékenység is folyik az egyetemi könyvtárakban. Csaknem valamennyi szerkeszt gyarapodási jegyzéket, nyomtatott folyóiratkatalógust, disszertációjegyzéket stb. Ezek a kiadványok a saját állományukról adnak tájékoztatást, de nemcsak az egyetem oktatói és hallgatói számára, hanem az egyetemtől független, külső érdeklődők, szakemberek részére is.

Bármilyen korszerű is valamely információszolgáltatás, a felhasználónak szükséges dokumentumok hiánytalan rendelkezésre bocsátása nélkül a könyvtár nem tekintheti feladatát befejezettnek. A *dokumentumszolgáltatás* keretében is jelentős számú külső intézmény, olvasói igényeit elégítik ki az egyetemi könyvtárak, és ennek a szolgáltatásnak is van regionális, sőt országos jelentősége.

Az olvasók összlétszámához képest a külső olvasók aránya az egyes könyvtárakban: JATEKK 57,5%, SOTEKK 57,4%, BMEKK 14,4%, NMEKK 29,6%, VVEKK 10,7%, MKKEKK kb. 50%.

A *Semmelweis Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtárának* (SOTEKK) évi jelentése a külső igénybevételt jellemző adatokat azzal a szöveges megjegyzéssel egészíti ki, hogy a Budapesten működő, kb. 8000 orvos 40%-a a SOTE Központi Könyvtár olvasójának tekinthető.

1983-ban a *József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtárban* (JATEKK) az olvasótermek látogatóinak 32,2%-a, a könyvet kölcsönzők 47,7%-a külső olvasó volt.

A xerox másolatban teljesített dokumentumszolgáltatás számadatai is jelentős külső igénybevételt mutatnak: JATEKK 16,6% (Ft-ban megadva), SOTEKK 12,6% (oldalban megadva), VVEKK 33,3% (kéresek számában megadva).

Több egyetemi könyvtárban a dokumentumszolgáltatás kiegészítőjeként *fordítóiroda* működik. Ez a szolgáltatás főleg egyetemen kívüli, külső igényeket elégít ki, hiszen az egyetemeken az idegennyelv ismeret általában olyan színvonalon áll, hogy a világnyelveken írt szakirodalom olvasása, használata nem ütközik különösebb nehézségbe. Két egyetemi fordítóirodában, mely az OMIKK vidéki fiókjaként működik, a teljesített külső megrendelések aránya a következő: NMEKK 79%, VVEKK 95%.

Az egyes szolgáltatások külső igénybevételére vonatkozó adatok az egyetemi könyvtárak évi jelentéseit böngészve szedhetők össze. A VVEKK-ban olyan vizsgálat zajlott le, amely a komplex szolgáltató rendszer minden láncszemére kiterjedt, és azt mutatta meg, hogy a szolgáltatások milyen arányban oszlanak meg az egyetemi és a külső felhasználók között (*ld. 1. ábra*). Ebből megállapítható, hogy a szolgáltatások nagyjából egyharmad része közvetlenül az országos kémiai, vegyipari információellátás érdekében működik,

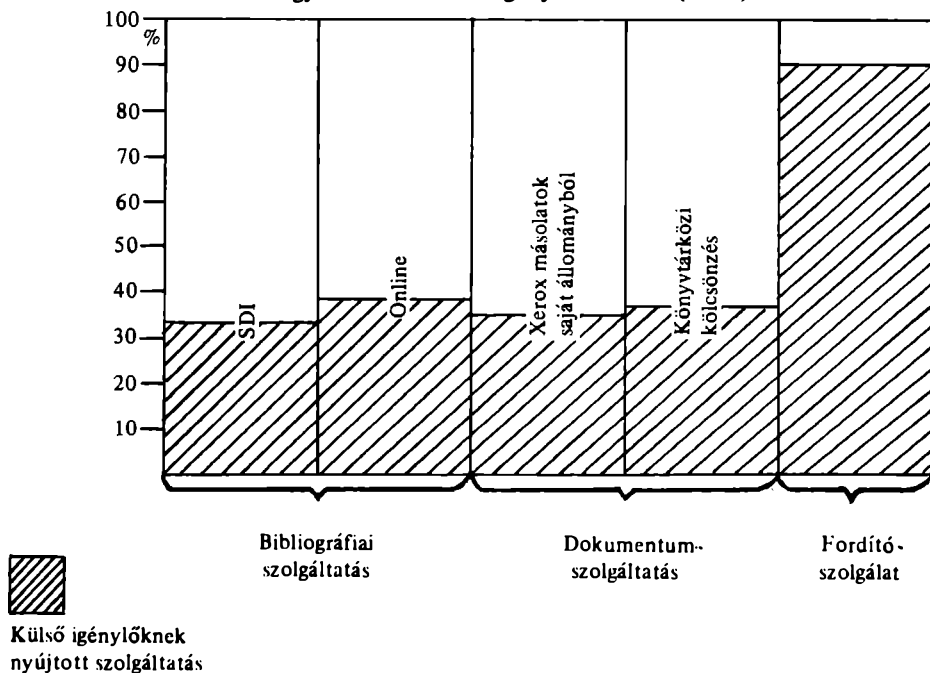
de a fordítoszolgálat külső igénybevétele a már említett okok miatt jóval nagyobb mértékű.

Az egyetem falain túlmutató, külső intézmények érdekében is folyó, regionális, sőt országos érdekű tevékenység jó példája az NMEKK által szervezett vegyipari együttműködés. Ennek lényege az, hogy az egyetemi könyvtár „bázis könyvtára” a Borsod megyei vegyipari vállalatoknak. „Együttműködési szerződés értelmében a vállalatok termelési és műszaki fejlesztési feladataik jobb ellátása érdekében közös pénzalapból, közös használatra az egyetem Központi Könyvtárában szakirodalmi bázist hoztak létre”². Az együttműködés nem korlátozódik az állomány gyarapítására, hiszen a könyvtár az együttműködő partnereknek a tájékoztatástól a dokumentumszolgáltatásig, szükség esetén a fordításig, komplex szakirodalomellátást nyújt. A miskolci példa ezért is szerencsés, mert megmutatja, hogyan sokszorozódnak meg az egyetemi könyvtár erőforrásai, lehetővé téve végül az egyetem színvonalasabb ellátását is.

Ugyancsak komplex jellegű, országos, sőt nemzetközi jelentőségű feladat a KLTE Központi Könyvtáráé, amelyet mint a *Vállalati Irodalom Nemzetközi Specializált Információs Rendszer* kijelölt nemzeti szerve végez. Ez sokrétű tevékenységet jelent: a rendszer profiljába tartozó dokumentumok gyűjtését és megőrzését, a gyűjtött dokumentumokból egy sorozat eljuttatását a nemzetközi információellátásban hasznosítható szolgáltatás közvetítését, a mikrohordozón tárolt dokumentumok eljuttatását a hazai felhasználók számára.

1. ábra

A VVEKK szolgáltatásainak %-os megoszlása az egyetemi és a külső igénylők között (1983)

Az egyetemi könyvtárak népgazdasági jelentőségű feladatai között kiemelkedő fontosságú az, amellyel a *szakirodalom használatának elsajátításában*, az önálló tájékozódáshoz szükséges jártasság és készség megszerzésében támogatják a hallgatókat. A végzett hallgatók aztán földrajzilag és szakmai szempontból is szétszóródnak, de az esetek egy részében személyes vagy hivatalos szakmai kapcsolatban maradnak az egyetemmel és könyvtárával. Így az egyetemi könyvtárak irodalomhasználatra nevelő hatása az egész magyar értelmiségre kiterjed.

Az egyetemi könyvtárak azonban közvetlenül is terjesztik az információkeresés és a dokumentumszolgáltatás korszerű módszereit a hazai szakemberek között. Ezt a célt szolgálják a különböző tanfolyamok, mint pl. a Veszprémi Vegyipari Egyetemen 1983-ban a gyógyszeripari mérnökök részére szervezett „diplomamegújító tanfolyam”. Ennek keretében sokszorosított jegyzettel támogatott tárgyként helyet kapott a kémiai információkeresés is. A VVEKK-ban 1984-ben rendezett mérnöktovábbképző tanfolyamon a résztvevők már az online keresést is gyakorolhatták. A korszerű információszolgáltatások ismertetése természetesen más szervezésben végzett bemutatásokon, vagy egyéni tapasztalatcsere keretében is megvalósulhat. Az információs kultúra terjesztését és magasabb szintre emelését jól szolgálják az egyetemi könyvtárak által összeállított szakirodalmi kalauzok, amelyek egy-egy tudományág legfontosabb segédkönyveit, folyóiratait, továbbá könyvtárait, kutatóhelyeit, gyakran még a tudományos munka módszereit is bemutatják a kezdő kutatóknak, az igényesebb szakembereknek.

A közölt számok néhány területen tükrözik az egyetemi könyvtáraknak az országos szakirodalomellátásban végzett munkáját. Ez a tevékenységük népgazdasági szempontból kiemelkedően fontos, mert az oktatás érdekében létrehozott épületek, berendezések, gépi felszerelések, a gazdag dokumentumállomány és főleg az egyetemen jelen levő és az egyetemi könyvtáron keresztül is érvényesülő magas szintű szellemi energia az egyetemen kívüli kutatás és fejlesztés, valamint a termelés érdekében a népgazdaság, a magyar társadalom egésze számára hasznosulhat.

A külső igénylők számára térítés ellenében nyújtott szolgáltatások az egyetemek és az egyetemi könyvtárak számára is hasznosak, hiszen ezek teszik lehetővé, hogy az egyetemi oktatás, kutatás számára is a legkorszerűbb és többnyire igen költséges szolgáltatásokat nyújthassa a könyvtár. Nem volna lehetséges világszínvonalú számítógépes SDI szolgáltatások megrendelése, fenntartása mindössze néhány tanszéki igény kedvéért, nem volna gazdaságos adatátviteli vonal kiépítése, a vonalbérlet fizetése, terminál, printer beszerzése, üzemeltetése csupán az egyetemi kutatások számára szükséges szakirodalomkeresések lebonyolítására.

Az országos szakirodalmi ellátás ügyéért felelős szervek és döntésre illetékes személyek bizonyára tisztában vannak azzal, hogy a szakirodalmi ellátás országos szintjének magasabbra emelése leggazdaságosabban, leghatékonyabban az egyetemi könyvtárak nagyobb mértékű fejlesztésével valósítható meg.

Ezek a könyvtárak viszonylag nehéz körülményeik ellenére jelenleg a számokkal is kifejezhető lehetőségeik (állománygyarapítási keretek, munkaerő stb.) mértékénél nagyobb arányban veszik ki részüket az országos szakirodalmi ellátásból.

Biztosra vehető tehát, hogy a fejlesztésükre fordított támogatás mértékénél nagyobb arányban növekednének a kifelé nyújtott szolgáltatásaik mennyiségben és színvonalban egyaránt.

Ha a társadalom a költő szavaival azt mondaná az egyetemi könyvtáraknak, hogy „Haladjatok, majd aztán pártolunk”, akkor joggal válaszolhatják, hogy jól láthatóan haladnak, folyamatosan bizonyítva az országos célok szolgálatát, kiérdemelték tehát a hatékonyabb pártolást.

IRODALOM

1. HUSZÁR Ernőné (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtár): Résztanulmány „Az egyetemi könyvtárak szerepe az országos szakirodalmi ellátásban” című témakörhöz. Kézirat.
2. Nehézipari Műszaki Egyetem Könyvtára. Összeállították: Bendzsák Istvánné, Nagy Géza, Nagy Gusztáv, Szabó Imréné. Kézirat.
3. GOMBA Szabolcsné: Az egyetemi könyvtárak szerepe az országos szakirodalmi ellátásban. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárára vonatkozó résztanulmány. Kézirat.
4. Statisztikai tájékoztató. Szakkönyvtárak. 1982. Budapest 1983. Tudományos szervezési és Informatikai Intézet, 116 p.